

Stichting Centrum '45

Rouwverwerking bij Psychotherapie aan Oorlogsgetroffenen
Toespraak in Nunspeet, 15 oktober 2005 bij de gelegenheid van de
Vriendendag Neuengamme,
gepubliceerd in Neuengamme Bulletin van maart 2006
Dirk Wepster

Geachte dames en heren,

Centrum '45, waar ik als psychotherapeut werkzaam ben, kreeg van uw vriendenkring na de pelgrimsreis van mei van dit jaar naar Neuengamme, een uitnodiging om op deze contactdag het een en ander te vertellen over het recent opgerichte kenniscentrum Cogis en Centrum '45. En, zo luidde het verzoek, ook een en ander over rouwverwerking bij psychotherapie aan oorlogsgetroffenen. Mijn werkgever kwam bij mij uit. Ik hoop u duidelijk te maken waarom.

Na afloop van mijn verhaal hoop ik met u van gedachten te wisselen over wat ik te berde bracht.

Eerst enige informatie over Cogis en Centrum '45. Daarna in het algemeen en uit persoonlijker sfeer e.e.a. over rouw in beroepspraktijk en onlosmakelijk er mee verbonden mijn eigen leven.

Stichting Cogis

[Stichting Cogis](#) is het landelijke kenniscentrum vervolging, oorlog en geweld en is recentelijk, op 1 januari 2005 opgericht door Centrum '45, het Sinai Centrum en het ICODO, de organisatie die vanaf begin jaren '80 belast was met de informatievoorziening aan oorlogsgetroffenen en nu opgegaan is in Cogis. Binnen het nieuwe Cogis zijn alle activiteiten van het ICODO en de onderzoeksprojecten en cursussen van Sinai Centrum en Centrum '45 samengebracht. Door deze bundeling van kennis en ervaring, heeft Cogis veel informatie over o.m.:

- de ervaringen van slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog, vluchtelingen en asielzoekers en andere door geweld getroffen
- de psychische en sociale gevolgen van vervolging, oorlog en geweld

Cogis biedt aan geïnteresseerden o.a.:

- een uitgebreide bibliotheek en documentatiecentrum
- een tijdschrift met actuele informatie en achtergrondartikelen en
- een landelijke vraagbaakfunctie voor iedereen die vragen heeft op het gebied van de psychische en sociale gevolgen van oorlog, vervolging en geweld.

Iedereen in Nederland kan gebruik maken van de dienstverlening van Cogis, u dus ook, maar ook:

- professionele of vrijwillige dienst- en hulpverleners

- Ik heb informatiefolders over Cogis en Centrum '45 en enkele exemplaren van het tijdschrift meegenomen

Stichting Centrum '45

Stichting Centrum '45, waar ik zelf werk, is het landelijke centrum voor de medisch-psychologische behandeling van verzetsdeelnemers, oorlogsgetroffenen en slachtoffers van georganiseerd geweld. Het huist in Oegstgeest.

In het directe naoorlogse bestel ging men, zoals u weet, over tot de orde van de dag - over tot de wederopbouw. Er was weinig plaats en gelegenheid om terug te blikken op de gebeurtenissen en te rouwen over de oorlogsdoden en er was al helemaal geen mogelijkheid om te praten over schuld en schaamte na het overleven. De overlevingsproblemen gingen echter van lieverlee de geestelijke gezondheid wel degelijk ondermijnen. In de maatschappij groeide via het werk van Presser, de Windt en anderen het besef van de problemen van overleven en van het diepe oorlogsverdriet dat bleef voortbestaan. Als gevolg hiervan, en meer specifiek in onmiddellijke reactie op de commotie die ontstond ten gevolge van de discussie over de vrijlating van de drie van Breda, werd Centrum '45 als blijk van collectief medeleven eind 1973 opgericht. Recent hebben we het 30 jarige bestaan overigens gepast gevierd.

Bij welke groepen oorlogs- en geweldsgetroffenen leven deze problemen in Centrum '45 anno 2005 zult u zich wellicht afvragen? In Europa en Azië samen waren allereerst in de tweede wereldoorlog bijna 250.000 Nederlandse oorlogsdoden te betreuen. In de praktijk van Centrum '45 komen in verband hiermee verschillende groepen cliënten uit WO II naar Oegstgeest: Joodse oorlogsgetroffenen en onderduikkinderen, verzetsdeelnemers, voormalige concentratiekampgevangenen uit de Europese kampen, geïnterneerden uit Indië, burgeroorlogsgetroffenen en ten slotte dwangarbeiders uit Europa, Japan en Azië. Maar ook naoorlogse veteranen vanuit verschillende Nederlandse missies, waaronder uiteraard die naar Indië, maar ook zij die in Srebrenica waren en de kinderen van oorlogsgetroffenen, waaronder uiteraard ook kinderen van vervolgte Sinti, komen ook alweer langer dan 10 jaar naar ons instituut. Sinds enkele jaren worden in Centrum '45 daarnaast vanuit het gegroeide publieke besef van de gevolgen van oorlogsgeweld, ook getroffenen van recenter datum uit andere delen van de wereld behandeld. Zij zijn na in traumatiserende situaties verbleven te hebben ook in forse psychologische moeilijkheden geraakt. Om enige groepen getraumatiseerden te noemen: Bosniërs, Kosovaren, Iraniërs en Irakezen. Bij velen van hen blijken ook gevoelens van schuld en schaamte over eigen overleven en het verlaten hebben van het moederland te leven.

In 2003 heb ik als weerslag van mijn ervaringen als psychotherapeut in Centrum 45 waar ik nu ongeveer kleine 25 jaar rondloop, een artikel voor het tijdschrift voor Psychotherapie geschreven. Onderwerp: over overlevingsschuld en overlevingsschaamte in de behandelingen van oorlogsgetroffenen. Een problematiek die me dus na aan het hart ligt en mijn werkgever die dit weet, bracht tot de gedachte mij te vragen u toe te spreken. Overlevingsschuld en -schaamte heb ik daarin omschreven als een gevoel dat voortkomt uit het besef te kort geschoten te zijn in je overkomende omstandigheden in de oorlog, waarin vaak naast het leven lieten en jij om onopgehelderde redenen wel bent blijven voortbestaan.

Ik vond deze zomer dit gedicht bij toeval in de bundel: Woorden tegen de vernietiging (van Gennep, Adam, 1980; samenstelling B. Dijk): J.W. Schulte Nordholt schreef het gedicht: In memoriam W.H.E. baron van der Borch tot Verwolde, verzetsstrijder die in 1943 werd gefusilleerd.

Ik zag hem op de gang. Wij stonden samen
te fluisteren over het zoveelste gerucht
dat hij geloven moest en ik beamen,
weer voor onszelf als altijd op de vlucht,
ons paaiend met 1 vogel in de lucht.

Hij zei: het kan nu niet zo lang meer duren,
de Engelsen staan al in de Vendee.
Ik praatte onbeholpen met hem mee,
wanhopig wetend dat het nog om uren,

om enkele dagen hoogstens ging voor hem.
Nog twaalf jaar later zit ik mij te schamen,
luisterend naar zijn lang-vergeten stem.

Niet altijd krijgt de schaamte na het overleven een dergelijke verwerking en een zodanige indrukwekkend heldere stem.

Soms is daarentegen rondom genoemde situaties bij nabestaanden van overledenen een innerlijk conflict ontstaan. In dat geval doet het zich onder meer pijnlijk voelen in de vooronderstelling geen recht te hebben op een eigen naoorlogs leven vrij van neerdrukkende schuld en schaamte. Daarnaast, zo schreef ik, ontstaat er vaak een onvermogen tot genieten van het naoorlogse leven. Viering van bevrijding werd dan ook vaak zo ongeveer ervaren als verraad van de liefde voor de vermoorde naaste. Ik neem aan dat u een en ander herkent.

Typerend voor mensen met overlevingsschuld is dat zij vaak bezig blijven met vragen als: Waarom is mij dit gebeurd? Wat had ik kunnen doen om het te voorkomen en waarom heb ik dat niet gedaan? Overlevingsschuld is er dus vaak, ik zei het al, in het besef niets of te weinig gedaan te hebben om het te stoppen, in het besef het te hebben laten gebeuren. Daarom is er dientengevolge bij velen het idee gerezen eigenlijk geen recht te hebben op een toekomstperspectief. Deze overlevingsschuld en -schaamte hebben een nauw verband met onopgeloste rouw over de vermoorde naasten. Nederland comprimeerde uitspraken van door hem in New York behandelde veelal joodse concentratiekampoverlevenden, die blij gaven van overlevingsschuld, als volgt: Ik citeer:

"I should not be in your office, doctor. I should be where my parents, my children, my brothers en sisters are". Then they continue tearfully: "I should be where they are buried... if I only knew where... I would go there." (Niederland, 1980,1).

Het verdriet is, zo blijkt hier, op zoek naar plaatsen, plaatsen van herdenking. Met het uitstellen van de eigen rouw en ten gevolge van het feit dat er in de wereld vaak geen plaats en tijd was voor rouw, is geleidelijk bij vele cliënten rouw verdrongen geraakt en is van lieverlee zo een schuldbesef ontwikkeld. Niederland noemde overlevingsschuld bij voormalig concentratiekamp gevangenen vanaf 1966 een gevolg van man-made disaster, (en ik wil dit benadrukken) een gevolg van traumatiserende situaties en hij onderscheidde

deze nadrukkelijk van gevolgen van aanleg. Dus geen karakterzwakte of zoiets maar gevolgen van door mensen veroorzaakt verlies en aangedaan leed.

Het complex van onopgeloste rouw en het besef te kort te zijn geschoten op het moment van de moord maakt, ook naar mijn bevinden, de kern uit van het gevoel van overlevingsschuld. En in die kern van overlevingsschuld is er in mijn opvatting vaak ook overlevingsschaamte.

De Auschwitz overlevende Primo Levi verwoordde in 1947 al in *Is dit een mens?* zijn schaamte over zichzelf bij de gedachte aan de laatste verzetsman van een opstand in het kamp, die ten aanschouwe van een grote apathische en lethargische groep, waaronder hij zelf, opgehangen werd. Hij besluit zijn beschrijving van naoorlogs bewustzijn als volgt: "... En nu drukt ons de schaamte..." (Levi, p. 171). Het is deze door Levi genoemde schaamte die ik nog steeds zo veelvuldig en alledag in mijn werk tegenkom en u naar ik aanneem in uw vriendenkring eveneens aangetroffen hebt.

Een terugblik op de schaamteontwikkeling in onze maatschappij levert o.a. het volgende:

Eind jaren negentig, inmiddels 50 jaar na dato dus, ontstond na een geleidelijk verminderen van de jarenlang durende verdringing toch ten lange leste, maar vooral na de commotie eind jaren negentig over de opening van de Liroarchieven, waarbij duidelijk werd hoe er na de oorlog door de overheid was omgesprongen met joodse gelden en goederen, voor de regering de noodzaak te onderzoeken hoe de oorlogsgetroffenen in de maatschappij eigenlijk feitelijk waren opgevangen. Uit dit zgn. Soto-onderzoek zullen in de komende jaren nog een aantal boeken over de naoorlogse opvangproblematiek verschijnen. In het al verschenen boek *de Meelstreep* typeert onderzoeker Bossenbroek het emotionele klimaat in de Nederlandse samenleving van het laatste kwart van de twintigste eeuw als volgt en ik citeer: "Het bestaan van oorlogstrauma's werd wetenschappelijk onderbouwd en publiekelijk erkend. Nederland ging massaal de schaamte voorbij, en oorlogsslachtoffers werden aangemoedigd niet langer te zwijgen, maar te spreken.

De enige schaamte die overbleef en die tegen het einde van de twintigste eeuw - en het begin van het nieuwe millennium - steeds sterker opspeelde, was de schaamte om de vroegere schaamte, het schuldgevoel dat zich meester maakte van de overheid en de samenleving over wat de oorlogsslachtoffers tijdens en direct na de oorlog was aangedaan. Het was een collectief schuldgevoel dat uiteindelijk werd ingelost met een collectieve boetedoening, inclusief openbare schuldbekentenissen en spijtbetuigingen." einde citaat. (Bossenbroek, 2001, p. 559).

Geschiedenis blijkt anders dan verwacht niet als vanzelf gegeven. Alleen wat niet ophoudt pijn te doen blijft in de herinnering, zei Friedrich Nietzsche. Het herinneren blijkt een gevecht. Niet vanzelfsprekend en pas door veel pijn heen is in de maatschappij het besef bevochten wat er niet alleen in eigen kring, maar in de tweede wereldoorlog in zijn geheel gebeurd was. Uw kring heeft het voor u meest nabije gedragen. Richard von Weiszäcker zei: "Herinneren is: een gebeurtenis zo eerlijk en zuiver te herdenken, dat het een deel van het eigen bewustzijn wordt." en ik citeerde nu uit het *Neuengamme bulletin*, juli/augustus 2005 uit de toespraak van Prof. Dr. Karin von Welck, senator voor cultuur. Het schokte me toen een van mijn collega's, die u bij uw reis vergezelde, me vertelde van zijn bezoek aan de school in Hamburg en van zijn beleving bij het vernemen van het lot van de kinderen daar en toen. Ik voelde me beschaamd bij het besef van die onmetelijke en telkens weer

onvoorstelbare menselijke wreedheid. En wat heeft het een tijd en pijn gekost alvorens deze gruwel een eigen plaats in de herinnering bereikte en grotere bekendheid verkreeg.

We hebben nog altijd met elkaar de grootste moeite om tijd en plaats te vinden voor beleven van oorlogsverdriet en de noodzaak in te zien van het herdenken en herinneren van de oorlogsgebeurtenissen. Het kostte de maatschappij tijd. Het kostte elke getroffene tijd; het kostte de nabestaanden lange tijd. Rouwen neemt tijd. Voor de een zo vertelde mijn collega was de pelgrimsreis een zoektocht naar nog ontbrekende informatie; voor een ander was het een afsluiting van een lange tijd van zoeken en herdenken. Een ieder bevindt zich zo in een eigen fase van rouw; een ieder doet verwerkingsarbeid op zijn eigen tijd- dat feit als een natuurlijk gegeven leren respecteren, dat is moeilijk maar vormt het enige mogelijke voor ons nastaanen en hulpverleners. Het rouwen vraagt pijn, moeite en tijd. Dat heb ik wel geleerd.

Ik heb deze uitnodiging en de vraag van mijn werkgever ook daarom niet kunnen weerstaan, omdat in mijn persoonlijk leven Neuengamme (iets wat mijn werkgever overigens niet direct weet) sinds ik mij kan herinneren een vertrouwd en verdrietig begrip was en ik een natuurlijke kans zag een cirkel te sluiten. Mijn vader verhaalde toen ik volwassen was - veel later pas concreter over een van mijn ooms die ik nooit gekend heb. Douwe, zo heette hij, keerde dan weliswaar nog net uit Duitsland terug, maar kwam eigenlijk alleen nog terug om te sterven, zo comprimeerde mijn vader de tragedie. Douwe's verzet bleek gebroken na zijn verblijf in Amersfoort en Neuengamme en Neustadt. Zijn vrouw, mijn vaders geliefde zuster, bleef met hun dochtertje van 1 jaar oud verdrietig achter. Mijn moeder, een zuster van Douwe, en daardoor ook betrokkene, verloor voor de tweede maal in 1945 door toedoen van de bezetter alweer een broer. In mijn familie werd zo het stille maar altijd aanwezige oorlogsverdriet gewoon. Pas echter eind jaren 80, ruim 40 jaar nadien was mijn vader, dames en heren, in staat iet wat van het verdriet dat hij vanaf toen gevoeld had, te uiten. En wist pas toen ook in het directe contact aan mij, zijn zoon, zijn diepe geraakt zijn kenbaar te maken. Mijn bescheiden vader, die meestal ingetogen raakte bij dodenherdenkingen, gaf er met tranen blijk van diep in zijn ziel geraakt te zijn. Hij liet me daarmee toen toe in zijn bestaan, zo voelde ik het. Ik besepte me hoe lang oorlogsverdriet duurt en ook dat dit verdriet een leven lang zou blijven doorduren. Maar ook besepte ik me en dat wil ik vooral benadrukken dat voor mij juist zijn uiten het ultieme bewijs was dat hij mij ten diepste vertrouwde en liefhad en achtte. Hij vertrouwde mij zijn verdriet toe en ik wist me als zoon geaccepteerd. Hij had wellicht niet voorzien vervolgens verzekerd te zijn van een kameraad bij dit verdriet, maar ons beider bestaansisolement werd hierdoor gevoelig minder.

Bundespräsident Richard von Weizsäcker sprak in zijn beroemde speech op de 8sten Mei 1985:

"Das Vergessenwollen verlängert das Exil,
und das Geheimnis der Erlösung heisst Erinnerung."

Het is een vaak geciteerde joodse wijsheid- toen gebezigd door de 1ste burger van Duitsland in de bondsdag.

Een herinnering bevechten op de vergetelheid kost tijd. Mijn keus me vanuit mijn naoorlogs leven te ontwikkelen als psychotherapeut voor oorlogsgetroffenen is direct verbonden geweest met de omstandigheden van mijn familie, dat zult u begrepen hebben. Ik voel mij dien ten gevolge in mijn werk en persoonlijk leven verbonden met u in het gemeenschappelijke belang dat oorlogsgetroffene en directe nabestaanden hebben. Namelijk elkaar in dialoog laten voelen hoe nodig we elkaar gehad hebben en zullen blijven hebben om de herinnering levend te houden en dat heb ik vanuit mezelf op deze dag vooral en met liefde in de nagedachtenis aan mijn vader en in aanwezigheid van de weduwe van Douwe graag willen doen.

Ik dank u voor uw aandacht

[Dirk Wepster](#)

R. von Weizsäcker: Ansprache zum 8sten Mai 1985, verkrijgbaar via de Duitse ambassade.

P. Levi: Is dit een mens?, Amsterdam, Meulenhoff, 1987.

D. Wepster, Over empathie en tegenoverdracht bij overlevingschuld en overlevings schaamte, Tijdschrift voor de Psychotherapie, maart 2003. Neuengamme Bulletin, juli/augustus 2005.

B. Dijk, ed.: Woorden tegen de vernietiging, van Gennep, Adam, 1980. M. Bossenbroek: De Meelstreep, Amsterdam, Bert Bakker, 2001.

© Dirk Wepster 2005

Centrum '45

Website: <http://www.centrum45.nl>

Rijnzichtweg 35

2342 AX Oegstgeest

Tel: 071-5191500

E-mail: mail@centrum45.nl
